



bilimname 52, 2024/2, 163-186

Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi: 03.05.2024, Kabul Tarihi: 20.09.2024, Yayın Tarihi: 31.10.2024

doi: 10.28949/bilimname.1477683

AHLAK VE DİN ANLAYIŞI BAĞLAMINDA EMILE DURKHEIM'İ YENİDEN DÜŞÜNMEK

Faruk KARAARSLAN^a

Öz

Sosyolojinin kurucu isimlerinden birisi olan Emile Durkheim din ve ahlak konularını teorik çerçevesinin merkezine almıştır. O, din ve ahlakı toplum için vazgeçilemez unsurlar olarak belirlemiş ve toplumdaki işlevlerini yadsınamaz şekilde önemsemiştir. Çünkü ona göre toplumsal hayatın devamlılığı ve düzeni, din ve ahlakın üreteceği normatif yapıya bağlıdır. Bu bağlamda çağımızın en önemli sorunlarından birisi olan, bir arada yaşama ve toplumsal bir varlık olarak hayatı idame ettirmeye dair söyleyecek sözleri bulunmaktadır. Bu çalışmada Durkheim'in din ve ahlak kuramının, günümüz sosyal meseleleri ve sosyal teorisi açısından değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Bu amaca ulaşmak için öncelikle Durkheim'in din anlayışını kavramaya imkan veren toplum anlayışı açıklanacak ve sonrasında Durkheim'in din olgusuna dair temel kaygılarının izahı yapılacaktır. Nihayetinde ise Durkheim'in düşüncelerinden yola çıkarak günümüz dünyasının makro sorunlarına nasıl yaklaşılacağına dair bir izlek sunulacaktır. Böylelikle günümüz toplumsal meselelerinin çözümü için Durkheim'in eleştirel bir gözle yeniden hatırlanması teklif edilecektir. Klasik sosyologların ve daha özde Emile Durkheim'in günümüz sosyal teorisi açısından anlamını sorgulama niyeti ile kaleme alınan makalede, makro teorilerin makro sorunların çözümü için halen işlevsel olduğu iddia edilecektir. Fakat bu işlevsel odaklanmada eleştirel bir değerlendirme gerekliliğinin altı çizilecektir. Teorik bir tartışmayı barındıran ve literatür araştırmasına dayanan çalışma bu anlamda Durkheim'in güncel sorunların çözümü için sunabileceği katkıları tartışmaya açmaktadır.

Anahtar kelimeler: Din Sosyolojisi, Emile Durkheim, Din, Toplum, Ahlak.



RETHINKING EMILE DURKHEIM IN THE CONTEXT OF MORALITY AND RELIGION

Abstract

^a Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, karaarslanf@gmail.com

Emile Durkheim, one of the founding figures of sociology, placed religion and morality at the center of his theoretical framework. He identified religion and morality as indispensable elements for society and undeniably emphasized their functions in society. Because according to him, the continuity and order of social life depends on the normative structure produced by religion and morality. In this context, he has something to say about living together and sustaining life as a social being, which is one of the most important problems of our age. This study aims to evaluate Durkheim's theory of religion and morality in terms of contemporary social issues and social theory. In order to achieve this goal, firstly, Durkheim's understanding of society, which allows us to comprehend his understanding of religion, will be explained and then Durkheim's main concerns about the phenomenon of religion will be explained. Finally, based on Durkheim's thoughts, a path will be presented on how to approach the macro problems of today's world. In this way, it will be proposed to recall Durkheim with a critical eye for the solution of today's social issues. In the article, which is written with the intention of questioning the meaning of classical sociologists and more specifically Emile Durkheim in terms of contemporary social theory, it will be claimed that macro theories are still functional for the solution of macro problems. However, the necessity of a critical evaluation in this functional focus will be underlined. In this sense, the study, which includes a theoretical discussion and is based on a literature review, opens up for discussion Durkheim's contributions to the solution of current problems.

[The Extended Abstract is at the end of the article.]

Keywords: Sociology of Religion, Emile Durkheim, Religion, Society, Morality.



Giriş

Dini, akademik incelemeye konu edinen düşünürler genellikle dine ilişkin konuların iki boyutuna dikkat çekmektedirler. Bu boyutlar söz konusu incelemenin zeminini oluşturması açısından oldukça kıymetlidir. Bunlardan ilki teolojik boyuttur. Her dinin kendisine has teolojik yapısı vardır ve bunlar dinlerin varlık tasavvurlarından hareketle ortaya koyduğu ilkeler bütünü ifade eder. Başka bir deyişle, dinin teorik düzlemdeki kabulleri ve ortaya koyduğu hükümlerdir. Bu yönüyle hayata dair anlam setleri sunar. Dine ilişkin araştırmaların merkeze aldığı diğer boyut ise temsiliyet ile ilgilidir. Bu boyut teolojik yapıyla ilişkili olarak şekillenen gündelik hayata dair uygulamaları kapsar. İnsanların inandıkları teolojik yapıyı anlam düzeylerine göre yorumlayarak, fiile dökmelerini ifade eder. İnandığı gibi yaşaması, inandığını yaşamaması ya da inandığını yaşayamamasıdır. Yani dinin insan ve toplum üzerindeki tesirleridir. İslam dini açısından ifade

edilecek olursa, eksiği ve fazlasıyla ameli boyuttur.

Sosyoloji dinin temsiliyet boyutuyla ilgilenir. Bu bağlamda sosyolojik anlamda cemaat, dindarlık, sekülerleşme, dayanışma vb. kavramların tamamı, dinin teolojik yapısıyla ilgili değildir. Bu kavramları dinin kendisine ilişkin bir tartışmadan ziyade temsiliyetine ilişkin bir tartışma olarak okumak gerekir. Fakat teolojik yapı ile temsiliyet arasında yoğun bir etkileşimin olduğu göz ardı edilemez. Dinin teolojik boyutuna yönelen her eleştiri temsil edilebilir olmadığına, temsiliyetine yöneltilen her eleştiri ise dinin yaşanılabilir bir teolojik yapısının olmadığına dönük bir eleştiriye zımni olarak sunar. Dolayısıyla din hiçbir zaman sosyal bilimlerin sadece bir alanının konusu olamaz. Her daim farklı disiplinlerin bakış açılarına ve yaklaşımlarına başvurmak durumundadır. Salt sosyolojinin, antropolojinin ya da ilahiyatın konusu olamaz. Bu durum yalnızca sosyolojinin sınırlarında yapılacak olan dine ilişkin her çalışmanın, öncül olarak bir dizi eksikleri kabul ettiği anlamına gelir. Dolayısıyla dinin temsiliyeti toplumsal hayattaki görünümüne sığmayan anlam aralıklarına sahiptir.

Emile Durkheim dinin temsiliyetine odaklanmış fakat dinin anlam düzeyinin genişliğinin farkına varmış düşünürlerden birisidir. Bu, onun farklı disiplinlerin perspektifine başvurabilmesinin ve dinin doğasına dair araştırmalar yapmasının bir sonucudur. Bu bağlamda toplumsal hayatın düzeni ve devamlılığı için dinin oynadığı role odaklanan Durkheim, sosyoloji öğreniminin önemli isimlerinden birisidir. Kendisi aynı zamanda sosyoloji nosyonu inşa etmede bir kanon olarak akademisyenler ve öğrenciler tarafından izlenmektedir (Alver, 2014). Bu öneme binaen sosyoloji lisans eğitimi boyunca hemen hemen her derste görüşleri ele alınmakta ve incelenmektedir. Her eseri farklı bağlamlarda tetkik edilmekte ve tartışmaya açılmaktadır. Benzer şekilde akademinin ilgisinde ve gündemindedir. Bu durumdan hareketle şöyle bir soru ortaya koymak mümkündür. Dünyanın - özellikle Türkiye'nin- akademi ve üniversite gündeminde yoğun bir yer işgal eden Durkheim'ın görüşleri günümüz sosyolojik sorunlarını çözüme ne denli potansiyele sahiptir? Ya da sürekli ve tekrar tekrar etüt edilen Durkheim'ın din anlayışı günümüz sorunlarının çözülmesine ne ölçüde katkı sunmaktadır?

Bu çalışma yukarıda ifade edilen sorulardan hareketle Durkheim'ın din anlayışının, insanoğlunun güncel sorunları ile irtibat noktalarını tartışmayı hedeflemektedir. Bu noktada elbette günümüz sosyolojik sorunlarının listesini yapmak ya da kapsamlı bir şekilde analiz etmek makalenin sınırlarında mümkün değildir. Buna dair kapsamlı bir çalışma için

Stjepan G. Mestrovic'in (2015) kaleme aldığı *21. Yüzyılda Durkheim: Durkheim Sosyolojisinin Moderniteye ve Postmoderniteye Uyarlanması* ve Charles Lemert'in (2011) *Durkheim'in Hayaletleri: Kültürel Mantık ve Sosyal Şeyler* adlı eserleri hareket noktası olarak kabul edilebilir. Bu iki eser de günümüz sorunları ve sosyolojik meseleleri açısından Durkheim Sosyolojisini tartışmaya açan eserlerdir. Bizim makalemiz bağlamında; güncel sorunların Durkheim'in din kuramı ile irtibat noktalarını keşfetmek amaçlanmıştır. Buradan hareketle Durkheim'in din anlayışı ve bu din anlayışının güncel sorunlar ekseninde değerlendirilmesi makalenin temel eksenini oluşturmaktadır. Teorik bir inceleme olarak kaleme alınan bu makale, Durkheim'in günümüz düşünce dünyası ve sorunları açısından yeniden düşünülmesine alan açmayı hedeflemektedir.

A. Sosyolojinin İnceleme Nesnesi Olarak Din ve Toplum

Toplumsal hayatı makro teorilerle anlamayı ve açıklamayı hedefleyen klasik sosyologların neredeyse tamamı din olgusuna öncelikli bir önem atfetmiştir. Özellikle 19. ve 20. yüzyıllarda yaşanan köklü toplumsal, siyasal ve iktisadi dönüşümleri anlamak için din olgusunu vazgeçilmez görmüşlerdir. Çünkü bu dönüşümler aynı zamanda paradigmatik dönüşümler anlamına gelmektedir ve din bu dönüşümün öncelikli muhatabıdır. Başka bir deyişle modern paradigmanın ortaya çıkışı, seküler aklın ve ahlakın, kendisini farklı araçsal nosyonlar üzerinden somutlaştırdığı ve insanoğlunu yeni bir dünyanın eşğine getirdiği bir döneme işaret etmektedir. Bu bağlamda sosyolojinin kuruluş aşaması ve şekillenışı söz konusu paradigma değişimlerini kavramak adına din olgusunu vazgeçilemez bir ilgi olarak tespit etmiştir.

Bütün klasik sosyologlar din olgusunu toplumsal dönüşümler eşliğinde ele almıştır. Yani modern toplumun şekillenişinde, dinin toplumsal görünümlerini ve temsiliyet biçimlerini analiz etmeye çalışmıştır. Örneğin Max Weber (2011) rasyonalitenin egemenliği ile ortaya çıkan yeni bir Hristiyanlık biçiminin kapitalizm ile eş düzlemde gelişmesini anlamaya çalışmıştır. "Büyü bozumu" olarak ifade ettiği paradigma dönüşümünde, dinin yeni bir iktisadi sistemin, hatta modern dünyanın kurallarını belirleyecek olan hayat nizamının düzlemi olduğunu ifade etmiştir. Karl Marx'ta ise din; sınıfsal farklılaşmanın yoğun olduğu kapitalist toplumlarda, egemen sınıfların çıkarlarına hizmet eden bir ideolojik araç olarak işlev görür. Ona göre din mevcut toplumsal düzeni meşrulaştırarak ve sürdürerek, egemen sınıfın iktidarını korur (Marx, 2011; Marx & Engels, 1992). Bu anlamda, din, toplumsal eşitsizliği ve sömürüyü meşrulaştıran yeni dünya

düzeninin ideolojik aygıtıdır.

Klasik sosyologların dine verdiği ayrıcalıklı önem, Emile Durkheim'ın teorik ve metodolojik konumlanmasında çok daha belirgin ve görünür hale gelir. Çünkü o toplumsal hayatın varlığının ve devamlılığının ancak din ile mümkün olacağını temel iddia olarak benimsemiştir. Bu anlamda diğer klasik sosyologlardan farklı olarak dinin ve ahlakın modern toplum için vazgeçilemez bir olgu olduğunu savunmuştur. Bu durum Durkheim'ın din anlayışını ayrıntılı bir şekilde analiz etmeyi ve günümüz sosyolojik olgular eşliğinde onun analizlerini yeniden değerlendirmeyi gerekli kılmaktadır. Fakat bu değerlendirmeden önce onun din ve ahlakı anlamlandırmasına imkân veren yapısal işlevselci anlayışına ve bu anlayış eşliğinde geliştirdiği toplum görüşüne kısa da olsa yer vermek gerekmektedir. Sonrasında Durkheim'ın din anlayışını netleştirmek mümkündür. Böylelikle çalışmanın esas çerçevesi şekillenecektir.

15 Nisan 1858'de Fransa'nın Lorraine bölgesindeki Epinal şehrinde doğan Emile Durkheim, Yahudi kökenli bir ailenin çocuğu olarak dünyaya geldi. Babası, Napolyon Dönemi'nde askeri bir subaydı. Aynı zamanda dindar bir rahipti. Durkheim'ı da bu doğrultuda yetiştirdi. Fakat Durkheim, ailesinin geleneksel Yahudi inançlarına karşı eleştirel bir tavır geliştirdi ve kendisini daha çok laik düşüncelere yöneltti. Genç yaşta Paris'teki Lycée Louis-le-Grand'de eğitim aldıktan sonra École Normale Supérieure'e girdi. Burada felsefe ve sosyoloji alanlarında eğitim gördü ve dönemin önde gelen düşünürleriyle tanışma fırsatı buldu. 1882'de Fransız eğitim sistemine katkıda bulunmak amacıyla eğitim alanında dersler vermeye başladı. Aynı zamanda sosyoloji alanında da çalışmalarını sürdürdü ve sosyal olguların bilimsel bir disiplin olarak incelenmesi gerektiğini savundu. 1893'te Bordeaux Üniversitesi'ne sosyoloji profesörü olarak atandı ve sosyoloji kürsüsünü kurdu. Burada, sosyolojinin bilimsel yöntemlerle incelenmesi gerektiğini vurgulayan ve disiplinin gelişimine büyük katkı sağlayan birçok eserini yayımladı. Bu sebeple kendisi, sosyolojiyi üniversite kürsüsüne taşıyan düşünür olarak anıldı. Emile Durkheim, sosyolojiye ve sosyal bilimlere önemli katkılarda bulunan bir figür olarak kabul edilir. 1917'de hayatını kaybettiğinde, modern sosyolojinin gelişimine büyük etki yapmış ve arkasında birçok eser bırakmıştı (Bkz. Fournier, 2012).

Durkheim'ın çalışmalarının ve sosyolojik anlayışının temelini yapısal işlevselcilik¹ perspektifi oluşturmaktadır. Bu perspektif görünür durumların

¹ Yapısal işlevselcilik, bazı metinlerde yapısalcılık ya da işlevselcilik olarak geçebilmektedir. Farklı disiplinlerde görülebilen bu kuramsal geleneğin bazı temsilcileri

ve olguların altında yatan görece kalıcı ve derin yapıların araştırılması ile ilgilenir (Turner, 2020, s. 975). Durkheim'ın (2010) deyişiyile bireyin üstünde ve bireye kendisini zorla kabul ettiren, bireyin zihin dünyasını şekillendiren olgulardır. Bu olguların toplumsal hayatta birtakım işlevleri vardır. Dolayısıyla bu perspektif toplumları, yapıların ve işlevlerin birbiriyle ilişkili olduğu birer bütün olarak ele alır. Yapısal işlevselcilik, toplumu bir organizma gibi görür ve toplumun işlevlerini inceler. Bu yaklaşıma göre, toplumda var olan her şey, bir şekilde toplumun işleyişi ve dengeyi korumasına katkıda bulunur (Durkheim, 2002, s. 8-10). Toplumdaki her parçanın bir işlevi vardır ve bu işlevler bir araya gelerek toplumsal düzeni sağlar. Yani toplum organizmal bir yapı olarak birtakım işlevler sergileyen unsurların birleşiminden ortaya çıkar. Bunlar toplumsal işlevler olarak adlandırılır ve toplumun bütünü düzenler, birlik ve dayanışmayı sağlar. Bu perspektif, toplumsal normların ve değerlerin önemini vurgular. Durkheim'a göre, toplumsal normlar ve değerler, toplumun işlevselliğini korur ve bireylerin davranışlarını yönlendirir. Toplumsal normlar ve değerler, toplumun birlik ve dayanışmasını sağlar ve toplumun bireylerini bir arada tutar. Bu noktada Durkheim'ın din anlayışını kavramaya imkân sağlayan toplum anlayışı biraz daha belirgin hale gelir.

Durkheim sosyolojik düşünme geleneğinde toplumu anlamaya dönük birçok eser üretmiş ve makro bir teori ile toplumu merkeze alan bir fikriyat ortaya koymuştur. Hatta bu yönü sebebiyle sosyolojizm yapıyor olmak ile sıklıkla eleştirilmiştir. Öyle ki intihar gibi oldukça bireysel olarak görünen bir olgunun dahi toplum temelli gerçekleştiğini kanıtlamaya dair müstakil bir eser kaleme almıştır (Bkz. Durkheim, 2002). Dolayısıyla Durkheim'ı, toplumsal düzeni, toplumun bütünlüğünü ve varlığını arayan, ele aldığı tüm sosyolojik meseleleri bu kaygılar ekseninde organize eden bir düşünür olarak tanımlamak mümkündür. Bu yönüyle Durkheim'ın bütün düşünsel çabasını toplumun yapısal unsurlarını ve varlığını devam ettiren işlevsel öğelerini analiz etmek oluşturmaktadır. Onu sosyolojik düşünce geleneğinde yapısal işlevselci olarak adlandırmaya imkân veren de bu özelliğidir.

Durkheim'a göre toplumun ön gördüğü ve devamlılığını sağlayan her unsur kıymetlidir. Bu açıdan toplum mantıksız ilişkiler örüntüsü üretmez. Bilakis toplumda var olan her şey belirli bir işleyişin parçası olarak bulunur. Bu noktada Durkheim suç örneğini özellikle verir ve suçun toplumsal hayatın

bulunmaktadır. Ferdinand de Saussure dil biliminde, Roland Barthes edebiyatta, Jacques Lacan psikanalizde, Fernand Braudel tarihte, Claude Levi-Strauss antropolojide ve Louis Althusser felsefede yapısalcılığın kurucu isimleridir. Emile Durkheim ise sosyolojideki en önemli temsilcisidir (Turner, 2020, s. 975).

devamlılığı için işlevsel yönünün altını çizer. Ona göre suç; her toplumda var olan ve toplumsal hayatın devamlılığı konusunda belirli bir işlevi yerine getiren bir olgudur. Suç oranlarının artması toplumsal dayanışmayı artırması sebebiyle işlevsel bir role sahiptir. Oranların kabul edilebilir sınırı aşması ise patolojiyi üretir ve bu toplumsal dayanışmayı zorunlu kılar (Durkheim, 2010, s. 72). O halde Durkheim'ın toplum anlayışının, toplumda var olan her unsurun belirli bir işlev üstlendiği ve toplumsal olanın mantıksız olmayacağı ilkesi üzerine kurulduğunu belirtebiliriz.

Toplum hiçbir zaman insanların çoğunlukla tasarlamak istedikleri gibi, mantığa aykırı veya mantıksız, tutarsız ve değişebilen bir varlık değildir. Aksine müşterek bilinç, psikik hayatın en yüksek biçimidir. Çünkü o bilincin bilincidir. Bireysel ve sınırlı ihtimallerin dışında ve üstünde olan müşterek bilinç eşyayı daimî ve temel yönleriyle görür... toplum, bilinen bütün gerçeklikleri kuşatır; bunun içindir ki, bütün eşyaya uygulanabilen ve eşyayı düşünmeyi mümkün kılan çerçeveleri zihne veren, yalnızca odur (Durkheim, 2005, s. 519).

Durkheim'ın biyoloji alanından etkilenerek organizmacı perspektiften hareketle ortaya koyduğu toplum anlayışı, organizmanın en ilkel ve temel güdüsünü merkeze almaktadır. Bu güdü varlığını devam ettirme çabasıdır. Bu ise varlığını devam ettirmeye yönelik her türlü çabayı anlamlı olarak değerlendirmeyi gerektirmektedir. Durkheim'ın toplum anlayışı en temelde bu çerçeve üzerine kurulmaktadır ve dolayısıyla toplumu bir üst değer olarak kabul etmeyi gerektirmektedir. Nitekim Durkheim teolojik anlamda toplumdan daha üst bir değeri her daim reddeder ve diğer bütün değerler dünyasının toplumdan kaynaklandığını öngörür.²

B. Durkheim'da Din ve Ahlakın Toplumsal Çerçevesi

Durkheim din kuramını *Dini Hayatın İlkel Biçimleri* adlı esrinde ayrıntılı bir şekilde ele almıştır. 1912'de yayımlanan, yani son dönem ürünlerinden olan bu çalışma; din ile toplum arasındaki karmaşık ilişkiyi araştırmayı hedefleyen antropolojik bir eserdir. Aynı zamanda din

² Emile Durkheim'ın toplumu bir üst değer olarak kabul etmesi ve teorik yaklaşımının merkezine koyması, onun diğer kavramları eşliğinde toplum görüşünü kavramayı gerektirir. Mekanik Dayanışma, Organik Dayanışma, İş Bölümü, Anomi vb. bu kavramlardan bazılarıdır. Makalenin sınırlılıklarında bu kavramların açıklamalarına yer verilemeyeceğinden dolayı konuya ilişkin yönlendirmeyi yeterli buluyoruz. Konunun derli toplu bir okuması için Huther'in (2013) *Durkheim'i Anlamak* eserine bakmak mümkündür.

sosyolojisinin temel metinlerinden biri olarak kabul edilir. Durkheim bu çalışmada, insan toplumlarındaki dinin doğasını, kökenlerini ve işlevlerini ortaya koyar. Geleneksel teolojik bakış açılarından ayrılarak, dini inançların, ritüellerin ve kurumların ortaya çıkmasına neden olan temel sosyal mekanizmaları açığa çıkarmak için sosyolojik bir incelemeye girişir. Durkheim Avusturalya'daki kabileler üzerine yapılan çalışmalar üzerine şekillendirdiği eserinde, 'ilkel' dini formların analizi yoluyla, din ile toplum arasındaki etkileşimi yöneten evrensel prensipleri ortaya koymayı amaçlar. En temelde dinin toplumsal hayattaki evrensel işlevlerini izah etmeye çalışır. Ona göre az ya da çok, bilinen tüm dinler, şeylerin evrenselliğini kucaklamaya ve bize dünyanın tam bir temsilini vermeye eğilimli fikir sistemleri olmuştur (Durkheim, 1915, s. 141).

Dini Hayatın İlkel Biçimleri eserinin merkezinde yer alan konulardan biri 'kolektif bilinç' kavramıdır. Bu kavram, dini ritüellerin ve sembollerin, bir toplumun üyeleri arasında paylaşılan kolektif inanç ve değerlerin birer yansıması olduğunu ifade eder. Bireyler dini ritüellere katılarak, dahil oldukları topluma aidiyetlerini yeniden teyit eder ve böylelikle toplumu bir arada tutan ahlaki düzeni güçlendirirler. Durkheim dinin, kolektif bilinç vasıtasıyla, mensuplarının arasında paylaşılan bir kimlik ve ortak amaç duygusu oluşturarak, sosyal uyumu ve dayanışmayı teşvik ettiğini savunur. Ayrıca bu eserinde kutsal ve profan kavramlarını dini düşüncenin temel kategorileri olarak tanımlar. Kutsal; toplum tarafından ayrılan ve saygı gösterilen, üstün anlamla yüklü olanı temsil ederken, profan; sıradan ve günlük yaşamın yönlerini kapsar. O'na göre, dini pratiklerle ilişkilendirilen ritüeller ve semboller, kutsal ile profan arasındaki sınırları belirleyerek ve güçlendirerek, sosyal düzenin bütünlüğünü korur. Böylelikle dinin toplum hayatındaki işlevi daha da belirginleşir. Durkheim dini toplumla bir tutmaz (Pickering, 1984). Toplumsal olan, dinsel olandan daha fazlasıdır. Ona göre "toplumsal olan her şey dinsel olmaksızın da dinsel olan toplumsal olabilir" (Durkheim, 1984, s. 8). Durkheim'in *The Elementary Forms* (Temel Biçimler) adlı eserinde dinin iyi bilinen tanımı, ahlaki bir topluluk oluşturmak için kutsal şeyler etrafında bir inançlar ve uygulamalar sistemi olduğudur (Durkheim, 1915, s. 65). Bu aynı zamanda Durkheim'in dini toplumdaki ayırdığı anlamına da gelir.

Durkheim dinin toplumsal kökenlerini anlamak için en ilkel hali olarak düşündüğü totemizme odaklanır. İlkel toplumlardaki dini formların paradigmatik bir örneği olarak düşündüğü totemizm dinini örnek inceleme alanı olarak seçer. Totemik ritüelleri analiz etmek suretiyle, dini sembollerin toplumsal kimliği ve dayanışmayı nasıl temsil ettiğini ve topluluğun

kendisinin sembolik bir temsilcisi olarak totemi nasıl kullandığını açıklar. Böylelikle din ile toplum arasındaki karmaşık ilişkiyi aydınlatarak din fenomenlerinin kolektif temellerini açıklar. Durkheim bu çalışma ile genel sosyolojik yaklaşımına uygun olarak, dinin ilkel toplumlardaki gördüğü işlevi ve rolü izah ederken, toplumun bütünlüğünün korunması ve düzeninin sağlanması adına dinin vazgeçilmez bir olgu olduğu anlayışını benimser.

Yukarıda ifade ettiğimiz çerçeveyi göz önüne aldığımızda Durkheim'ın din olgusuna, toplumun devam etmesindeki rolü ve işlevi zaviyesinden yaklaştığını ifade edebiliriz. Bu noktada Durkheim'ın dinin toplumsal hayattaki varlığına dair iki temel kaygısı göze çarpmaktadır. Bunlardan ilki; toplumsal nizamın sağlanması noktasında, dinin gündelik hayattaki yansıması olan, ahlak yasalarının işlevidir. Bilindiği üzere ahlaki kurallar dini inanışların bir ürünüdür ve normatif yapıdadır. Bu normatif yapı zaman zaman pozitif hukuktan çok daha güçlü bir şekilde toplumsal hayatı düzenlemektedir. Dinin sosyal boyutu bu anlamda toplum açısından vazgeçilemez normlar sunmaktadır. Durkheim'ın din olgusunu ele almasına dair bir diğer kaygısı; dinin modern toplumda önemini kaybetmesi ve bireyselleşmenin artması ile birlikte oluşacak boşluğun neyle ve nasıl doldurulacağıdır (Coser, 2011, s. 133-135). Başka bir deyişle dinin sosyal görünümünün azalmasıyla birlikte sorun teşkil edecek olan toplumun normatif yapısının zayıflaması, nasıl telafi edilebilecektir. Bu iki kaygı Durkheim'ın din ve ahlak olgusunu çalışmalarının merkezine yerleştirmesinin nedeni olmuştur.

Durkheim'ın hemen hemen bütün çalışmalarında söz konusu iki kaygısıyla karşılaşmak mümkündür. Özellikle *Toplumsal İş Bölümü* eserinde dinin, geleneksel toplumlarda temel bir eksen olduğunu belirtmektedir. Durkheim'ın 1893 yılında kaleme aldığı bu eserde din, mekanik dayanışmanın etkili olduğu toplumlarda kolektif bilincin oluşturulması yoluyla bütünleştirici etkinin temelini teşkil eder (Gözaydın & Gülsoy, 2011, s. 5). Yani mekanik dayanışmanın daha yoğun olduğu bu toplumlarda din kuşatıcı bir bilinci ifade etmektedir ve bilim, sanat, mimari, düşünce gibi alanların temelini teşkil etmektedir. Din temelli kolektif bilinç, mekanik dayanışma ekseninde toplumu bir arada tutan net, belirgin ve birey için tereddüt üretmeyecek normatif alan anlamına gelmektedir. Bu noktada modern toplumla birlikte Durkheim'ın ikinci kaygısı görünür hale gelir. Modern toplumlarda din dışı bir ahlak oluşturma sorunu ve ihtiyacı ortaya çıkar. Toplumun normatif boyutu muğlak alanlara sürüklenir. Çünkü uzmanlaşma ve iş bölümü bütüncül yaklaşımın kaynağı olan dini önemsiz hale getirmiştir. Böylelikle bireyciliğin geliştiği seküler bir dünyada, kolektif

bilinç ve dayanışma yerini din dışı kaynaklara bırakmak zorunda kalır. Durkheim dinin önemini kaybetmesiyle ortaya çıkan sorunları 1893 yılında yayımladığı *İntihar* adlı eserinde daha görünür bir şekilde ele alır. Bu eserde kolektif bilinci daha belirgin ve din kaynaklı olan Katoliklerdeki intihar oranlarının, bireyciliğin nispeten daha geliştiği Protestanlara göre daha düşük olması, dinin bütünleştirici etkisinin varlığıyla açıklar. Başka bir deyişle Protestanlardaki intihar oranlarının bütünleştirici bir din anlayışının olmamasıyla izah eder (Durkheim, 1984, s. 91-121). Yani dinin önemini yitirmesiyle birlikte Durkheim'ın toplum için tehlike olarak gördüğü dayanışmadaki çözümler artar ve normatif yapılanmada sorunlar ortaya çıkar. Bu sebeple Durkheim dinin zayıflamasıyla ortaya çıkacak olan manevi boşluğun nasıl doldurulacağına dair kaygısını her daim taşır.

Toplumsal değişmeyi açıklamaya ve bu değişimde toplumsal bütünlüğü sağlamaya dönük çalışmalar yapan Durkheim, organik dayanışmanın baskın olduğu toplumlarda yani modern toplumlarda, ortaya çıkması muhtemel ahlak sorununun nasıl çözüleceği konusunda iş bölümünü ve mesleki dayanışmayı bir çözüm olarak önermektedir. İnsanların meslek odaklı dayanışması kendiliğinden bir ahlaki mesuliyet üretecektir ve bu görev ahlaki mekanik dayanışma sonrasında zayıflayan aşkın din dünyasının ürettiği normatif düzen sorununu ortadan kaldıracaktır. Böylelikle içkin bir ahlak anlayışıyla görev ahlaki normatif düzeni sağlayacaktır. Bu konudaki iyimser yaklaşımını hiç kaybetmeyen Durkheim, dinin toplum için var olduğu varsayımını devam ettirerek, aşkın kaynaklı görünen ahlak anlayışından, toplum içinden üretilen görev ahlakının yaygınlaşacağına dair bir yaklaşım geliştirir. Dolayısıyla ona göre sekülerleşme ahlakın sunduğu normatif yapıyı değiştirmekten ziyade, ahlakın kaynağını değiştirmek anlamına gelecektir. Durkheim'ın Kant'ın düşüncelerinden etkilenerek ortaya koyduğu bu görüşleri, toplumsal hayata paralel olarak norm üreten ahlak anlayışının varlığını devam ettireceği kanaatini sürdürmektedir.³ Fakat ahlakın kaynağındaki değişikliğe dikkat çekmektedir ve bu değişikliğin temel sebebini, mekanik dayanışmadan organik dayanışmaya doğru yaşanan toplumsal değişim olarak görmektedir.

İçinde yaşadığımız toplumsal meselelere ilişkin yaklaşımımızı belirleyen önemli hususlardan birisi inançlarımız ve normatif yapımızdır. Bu sebeple söz konusu problemlerin nasıl çözüleceği noktasında inanç dünyası ve bu inanç dünyasına bağlılık son derece önemlidir. Özellikle hukukun üstünde bir değer benimsemeyi zorunlu kılan bir arada yaşamaya ilişkin

³ Durkheim-Kant ilişkisine dair bkz. (Doğan, 2019).

durumlarda din anlayışının önemi daha da fazla anlaşılmaktadır. Durkheim bu önemin farkına varmış ve muhtemel sorunları gidermeye dönük formülasyonlar üretmiş bir düşünürdür. Makale özelinde ifade edecek olursak, bugün insanoğlunun özellikle bir arada yaşamaya ilişkin sorunlarını çözmeye klasik bir teorisyen olan Durkheim'ın katkılarının neler olabileceğini tartışmak son derece önemlidir. Fakat öncesinde günümüz sosyoloji meselelerine dair muhayyel bir çerçeve çizmek gerekmektedir. Bu sorunların sosyolojik ortak paydasını ifade ettikten sonra Durkheim'ın yaklaşımının bugün açısından ne anlama geldiğini analiz etmek mümkün olacaktır.

C. Durkheim'ı Güncel Sosyolojik Sorunlar İçin Geri Çağırarak

İçinde yaşadığımız çağın sosyolojik meselelerini listelemeye kalktığımızda, muhtemelen, hacimli bir kitap ile baş başa kalırız. Çünkü küreselleşmenin ve post modernizmin yıkıcı etkilerinin somut görünürlük kazandığı bir eşikte olduğumuzu ifade edebiliriz. 1980'li yıllarda başlayan ve yeni bir paradigma olarak insanoğlunun gündemine giren küreselleşme ve post modernizm; ortaya çıkardığı toplumsal sorunlar itibarıyla tedirgin edici bir dizi durum üretmektedir. Hatta bu eşğin dünyanın farklı toplumlarında benzer krizlerin ortaya çıkmasına neden olduğunu söyleyebiliriz. Bir taraftan küreselleşmenin bütün toplumları bağlayan ilkeleri ve uygulamaları, diğer taraftan post modernizmin toplumlar için ortak normatif yapıları ve aşkın değerleri yok sayan tabiatı, sosyolojik sonuçları itibarıyla tedirgin edici bir hal almıştır. Bu düzlemde sosyolojik sorunların neye referansla çözüleceğine dair kafa karışıklığı devam etmektedir.

İnsanoğlunun geçmek üzere olduğu eşğin somut sıkıntılarında birisi pandemi sürecidir. Pandeminin bütün dünyada hızlı bir şekilde yayılışı, devletlerin bu sürece dair aldığı refleksler, tüm dünyanın tek merkezli sağlık ögütleri ile yönetilme çabası, toplumların ve resmi kurumların birbirlerini yok sayarak aşı rekabeti, kimsesiz bir şekilde ölüme terk edilen yaşlılar, pandemiye fırsat bilerek arzu edilen dijital dönüşümü gerçekleştiren şirketler ve daha birçok örnek, pandemi sürecindeki normsuzluk halini gözler önüne sermiştir. İdeolojik bagajların ve konforlu pozisyonların dışında bir üst değer tanınmadığı bir düzleme geçilmiştir. Böylelikle içinde yaşadığımız paradigmanın çelişkilerini ifşa etmiştir. Öyle ki insanları birbirine bağlayan unsurlar buharlaşmış ve herkes potansiyel 'hasta' olarak kabul edilmiştir. Nihayetinde ise 'büyük kapatılma'nın yumuşak hali maddi unsurlar açısından gelişmiş toplumlarda yaşanmıştır. Bütün dünya halkları için kolektif travma üretilmiştir.

Günümüz paradigmasının çelişkilerini pandemi dışında birçok alanda gözlemlememiz mümkündür. Toplumsal eşitsizlikler, adalet sorunu, göç ve göçmenlik halleri, savaş ve kıtlıklar, asimetrik savaşlar, ekolojik sorunlar, teknolojik gelişime ilişkin problemler, doğa kaynaklarının ve ürünlerinin adaletsiz kullanımı ve daha birçok mesele; devletlerin, şirketlerin, uluslararası örgütlerin, resmi ya da sivil kurumların, toplumsal organizasyonların ve en temelde bilinçlerin çelişkilerle dolu zihniyet dünyasına işaret etmektedir. Aksi takdirde bütünüyle mazlumların haklarını koruma amacıyla kurulmuş uluslararası örgütlerin, asimetrik şiddet ilişkilerindeki soykırımı desteklemesi en basit ifade ile *kötülük* olarak kabul edilmelidir. Normsuzluk ve paradigma içi çelişkiler ve tutarsızlıklar bu adlandırmayı ancak naif hale getirmektedir. Bu çelişkilerin münferit vakalar olmaması ise süreci Hegel'in adlandırması olan zihniyet dünyası ile açıklamayı zorunlu kılmaktadır. Günümüz zihniyet dünyasını şekillendiren temel paradigmalara baktığımızda ise karşımıza *dijitalleşme*,⁴ *post modernizm*, *transhümanizm*, ve *post-truth* kavramları çıkmaktadır. Bu kavramların her birisi aynı zamanda yaşadığımız dönemi adlandırmada müstakil olarak kullanılmaktadır. Bugün bir dönemi ifade eden kavramların her birisi, sorun odaklı düşündüğümüzde, dünyayı acil tedbirler almayı gerektiren bir pozisyona sürüklemektedir. Yukarıda ifade ettiğimiz sorunların tamamı ve zihniyet dünyası, ilk bakışta, küresel siyaset ve uluslararası ilişkilerden kaynaklanan çıktılar olarak görülebilir. Dolayısıyla sosyolojik boyutu eksik olarak düşünülebilir. Fakat bu sorunların her birisinin bütün toplumlar açısından maliyeti mevcuttur. Bu maliyetlerin en önemlisi ise temel bir sosyolojik meseleye bizleri ulaştırır. Bu mesele bir arada yaşama sorunudur.

Günümüz sosyolojik sorunlarını makro bir değerlendirmeye tabii tutarak ve soyutlama düzeyinde ele alarak ifade edecek olursak; bir arada yaşamaya ilişkin *ethosun* olmayışını bir sorun olarak tespit edebiliriz. Hangi sebeple olursa olsun bugün dünyanın neredeyse hemen her yerinde bir arada yaşamaya dair ciddi sorunlar ve arayışlar bulunmaktadır. Bu sorunlar ve arayışlar gerek toplumlar arasında, gerek bir toplumun içindeki farklı gruplar arasında söz konusu olabilmektedir. Örneğin Avrupa devletleri özellikle Orta Doğuda yaşanan karışıklıklar sebebiyle Avrupa'ya doğru

⁴ Dijitalleşme günümüzde hayatımızı şekillendiren temel unsurlardan biri haline gelmiştir. Pandemiye takip eden süreçte neredeyse her yaş grubundan insanın akıllı telefon teknolojisine ve sosyal medya dünyasına eklenmesiyle birlikte dijital kültürün ardında yatan teknik arka plan ve ürettiği kültürel içerimler insanları önemli düzeyde etkilemektedir. Bkz. (Dereli, 2020, 2023, Eken, 2021).

gerçekleşen göç hareketliliği sonrasında nasıl kendi olarak kalabileceğine ya da göçmenlerle bir arada yaşayabileceğine dair ciddi problemler yaşamaktadır. Bu problemler, güvenlikçi devlet politikaları, artan milliyetçilik, göçmen karşıtlığı gibi sosyolojik sorunlar olarak karşımıza çıkmaktadır. En temelde farklı kültürden, dinden, etnisiteden insanlarla bir arada nasıl yaşanacağına dair kaygılar barındırmaktadır. Başka bir deyişle toplum olarak kalmaya ve toplumsal düzene dair tüm dünyayı tedirgin edebilecek arayışlara girişmektedir.⁵ Ortadoğu'da bitmek bilmeyen savaşlar ve çatışmaların sosyolojik çıktısı olan zorunlu göçler ya da bu savaş ve çatışmanın aktörleri olan benzer kültürdeki insanların ideolojik, etnik ve dinsel kamuflajlı kavgaları en temelde bir arada yaşama pratiğini geliştirmeye dönük problemlere işaret etmektedir.

Toplumlar arası bir arada yaşama problemi katmanlar halinde alt sosyolojik gruplara doğru inmektedir. Aynı toplumda, aynı cemaatte, aynı grupta ve hatta aynı ailede bir arada yaşamaya ilişkin *ethos* sorununu gözlemlemek mümkündür. Afrika toplumlarındaki kabile kavgaları, Afganistan'da aynı toplumda bulunan insanların birbirine yaşam hakkı tanımayışı, Suriye'de devam eden iç savaşlar ve daha birçok örnek söz konusu problemi somutlaştırmaktadır. Bu örnekleri bir adım daha öteye taşıyacak olursak; transhümanizm tartışmaları farklı teknolojik aygıtlarla bir arada nasıl yaşanacağına dair bir dizi problem alanı üretmektedir (Bkz. Dağ, 2020).

Buraya kadar ifade edilen problemler oldukça muhayyel ve makro düzlem bir değerlendirme olarak düşünülebilir. Fakat bu problemlerin sosyolojiye bakan yönünün ortak paydasını keşfetmek ve dönemin ruhu ile ilişkilendirmek; makro teori ortaya koymuş bir düşünürün kuramsal katkılarını değerlendirmek açısından oldukça işlevseldir. Şu durumda günümüz dünyasının en önemli sosyolojik problemini bir arada yaşamaya ilişkin referans çerçevesinin yitirilmiş olması şeklinde tanımlayabiliriz. Esasında bir arada yaşamaya ilişkin sorunlar düşünce tarihinin en kadim sorunlarından birisidir. Başka bir deyişle insanlık tarihi kadar eski bir problemdir. Fakat küreselleşmenin ve post modernizmin temel ilkelerinin yürürlükte olduğu bir çağda bu sorunun kabul edilebilir sınırları aştığını

⁵ Örneğin bu makalenin yazıldığı sıralarda İngiltere devleti düzensiz göçle mücadele etmek için, göçmenleri Ruanda'ya uçakla gönderme kararı aldı. Ruanda devleti ile karşılıklı yapılan antlaşma sonrasında gerçekleşen bu uygulama, İngiltere'nin bir arada yaşamaya ilişkin tutumuna dair örneklik teşkil etmektedir.

belirtebiliriz.⁶ Durkheim'in temel kaygısı ekseninde ifade edecek olursak; modern topluma ilişkin öngörülen kolektif bilincin yitirilmesinin ortaya çıkardığı problemler bugün çok daha görünür hale gelmiştir. Soykırımların özgürlük mücadelesi olarak tanımlandığı bir dönemde tarihte aşırılığı ifade eden (Bkz. Hobsbawm, 2020) moderniteyi dahi utandırmış bir gündemi tecrübe etmekteyiz. Devletin, toplumun, toplumsal grupların ve bireylerin ölçüyü yitirdiği bir düzlemde aşırılıklar normal sınırların içine dahil olmuş durumdadır. Yukarıda ifade ettiğimiz sorunların sosyolojik yansıması olan *uygar bir barbarlık* yaşanmaktadır. Çünkü postmodernizm kültürün, modernitenin, tarihin, eğitimin, içlerinde sosyolojinin sonunda bulunduğu kıyametimsi (apocalyptic) konuları beslemektedir (Mestrovic, 2004, s. 362). Levi Strauss'un ifadesi ile *yamyamlık* geri dönmüştür (Bkz. Levi-Strauss, 2017).

Yukarıdaki çerçeveden hareketle Durkheim'in kaygı unsurlarının artık panik dönemine geçtiğini belirtebiliriz. Bu durum metnin ilk başında zikredilen Durkheim'in her iki kaygısı için de geçerlidir. O, öncelikli olarak toplumsal düzenin devam etmesine imkân sağlayacak din ve ahlak anlayışını vazgeçilmez olarak görmekteydi. Mekanik dayanışmanın baskın olduğu toplumlarda bu durum aşkın din anlayışlarıyla sağlanmaktaydı. Fakat Durkheim buna ek olarak modern toplumun getirdiği toplumsal çözümü fark etmiş ve organik dayanışmada dinin ve ahlakın üstleneceği misyonun nasıl sürdürüleceğine dair diğer kaygısını dillendirmiştir. Bunun bir çözümü olarak da mesleki dayanışmayı, iş bölümünü, uzmanlaşmayı ve nihayetinde içkin bir din ve ahlak anlayışını ikame etmeyi arzulamıştır. Durkheim ilk tespitinde, yani dinin ve ahlakın toplumsal düzenin varlığı için vazgeçilmez unsurlar olduğu konusunda yanılmamıştır. Bu anlamda günümüz sosyoloji anlayışına önemli ölçüde katkı sunmaktadır. Çünkü hukuku aşacak bağlayıcı değerlere hem uluslararası toplum için hem de farklı toplum düzeyleri için ihtiyaç duyulmaktadır. Bugün bir arada yaşamaya dair bağlı olunması gereken üst değerler noktasında Durkheim'in teorik arzularını geri çağırarak elzemdir. Durkheim ikinci kaygısında da haklıdır. Onun anomik olarak tanımladığı hızlı toplumsal değişmeyi ifade eden, modern toplumda yaşanan çözülmeye dair tereddütleri yerli yerindedir. Gerçekten de üst bağlayıcı değerlerin norm üretme kabiliyeti ortadan kalkmıştır. Rasyonel eylem ve

⁶ Jürgen Habermas, yoğun göçmen nüfusuyla birlikte çoğulculuğun dini anlayışlar ve dünya görüşleri kadar yaşam tarzlarında da yeni meydan okumalar ürettiğini ifade ederek Avrupa'nın yüzleşmek zorunda kaldığı yeni duruma bir çözüm üretmek amacıyla "post-seküler toplum" projesi ortaya koymuştur. Bu projenin önemli gerekçelerinden biri, Avrupa'da da giderek artmakta olan bir arada yaşama sorunudur. Bkz. (Dereli, 2022).

kapitalist ekonomik sistemin ürettiği ilişki ağları, fayda ve çıkar odaklı bir hayat kurgulanması ile sonuçlanmıştır. Dinin ve ahlakın bağlayıcılığının olmadığı durumda içinde yaşadığımız güncel sorunlar insanoğlunun deli gömleğine dönüşmüştür. Bu anlamda Durkheim'ın ruhunu çağdaş sosyolojik meseleler için çağırmak gerekmektedir. Çünkü bu dünyanın ötesi için yapılacak fedakarlıklara ve ritüellere hiç olmadığı kadar ihtiyaç duyulmaktadır.

Durkheim'ın din ve ahlaka ilişkin kuramsal yaklaşımına ihtiyaç duysak bile, onun modern toplumlar açısından iyimser teorik kurgusuna şüphe ile yaklaşmak gerekmektedir. Çünkü günümüz meslek hayatı ve organizasyonu bir dayanışma ahlakından çok yeni kapitalist ilişki ağına özgü tabakalaşma türlerini üretmiştir. Meslekler dayanışmadan çok üretim ve tüketim araçlarına sahip olma arzusunda eriyen, sermaye odaklı, konfor alanları arzulayan ve rekabetçilik düzleminde şekillenen yeni bir çalışma anlayışı üretmiştir. Bu anlamda Durkheim'ın umutla yöneldiği çalışma hayatının kendine içkin düzen üretme kapasitesi yerini içinde yaşadığımız dönemin ruhuna uygun, denetim mekanizmalarına ve total kurumların işleyişine bırakmıştır. Her ne kadar onun din ve ahlak anlayışı günümüz sosyolojik meselelerini tespit etmede ve çözümlemede katkı sunuyor olsa dahi, sosyolojik öngörülerini, meselelerimizi kavramada sosyolojik bir körelmeye neden olmaktadır.

Günümüz sosyolojik meselelerin ortak paydası olan bir arada yaşamaya ilişkin sorun alanının çözümü konusunda normatif bir yapıya ve bu yapıyı ortaya çıkartacak olan kolektif bilinç, nihayetinde bağlayıcılığı bulunan din ve ahlak anlayışına duyulan ihtiyaçtan şüphe yoktur. Gerçekten de hukukun ötesine geçecek değer dünyasına ve referans çerçevesine ihtiyaç vardır. Çünkü hukuki olarak evimizin önünü süpürmek ya da tanıdıklarımıza selam vermek zorunluğunuz yoktur; fakat ahlaki olarak bu davranışların hukuktan daha etkili bir şekilde toplumsal hayatın devamlılığını sağlayacağı muhakkaktır. Bu anlamda hukukun alanının genişlemesinden çok dine ve ahlaka bağlılığın artmasına dair mecburiyetimiz hat safhaya ulaşmıştır. Pandemi döneminde yaşandığı üzere bir hastaya yardımcı olmaya dair hukuki yaptırım yoktur; fakat ahlaki zorunluluklarımız vardır. Bu ahlaki zorunluluklar ortadan kaldığında ya da sadece hukuka dayalı bir toplumsal hayat anlayışı sürüldüğünde, hukuk bir düzenleme aracından çok denetim mekanizmasına dönüşmektedir. Yani ahlaksız bir hukuk, günümüz sosyolojik meselelerini daha da derinleştirmektedir. Tam da bu noktada Durkheim'ın teorisini geri çağırmak gerekmektedir.

Sonuç

Bu çalışma günümüz sosyolojik sorunlarını, sosyolojinin makro teorisyenlerinden kabul edilen Emile Durkheim'ın din ve ahlak anlayışı zaviyesinden değerlendirmeye çalışmıştır. Bu bağlamda birçok sosyal teorisyenin ifade ettiği üzere günümüzde insanoğlunun bir dizi güncel sorunu vardır. Toplumsal eşitsizlik, göç ve göçmenlik, soykırımlar, dijitalleşme, trans-hümanizm, pandemi bu sorunların önde gelenlerindedir. Tüm bu sorunları dönemin ruhu kavramı üzerinden düşündüğümüzde, 1980'den sonra gerçekleşen küreselleşme ve postmodernizm paradigmasını milat olarak kabul edebiliriz. Bu paradigmalarda birlikte insanoğlunun yüzleşmek durumunda kaldığı sorunların çehresi değişmiştir. Modern sorunlar çok daha yoğun ve yaygın bir şekilde gündelik hayatta hissedilir hale gelmiştir.

İnsanoğlunun güncel sorunları sadece küresel siyaset, ekonomi ya da teknolojik evrim ile ilişkili değildir. Bu sorunların yekununun toplumsal maliyeti bulunmaktadır ve bu maliyet en temelde bir arada yaşama sorunudur. Günümüzde hem uluslararası toplumların hem de farklı düzeylerdeki toplumsal birlikteliklerin bir arada yaşamaya ilişkin aşması gereken bir dizi engel vardır. Günümüzde bir arada yaşamaya dair ilke ve esaslar sadece pozitif hukuk ve uluslararası hukukun düzenlemesine konu olmaktadır. Fakat Durkheim'ın ifade ettiği üzere hukukun üstünde herkesin ikna olduğu bağlayıcı normatif yapıların bulunması, toplumsal hayatın devamlılığı ve düzeni için elzemdir. Bu durum kolektif bilinci ve söz konusu normatif yapıyı üretmeye imkân veren din ve ahlak anlayışını zorunlu kılmaktadır. Çünkü hukuk bir arada yaşamaya ilişkin çerçeve sunmakta yetersiz kalmaktadır. Bunu gerek uluslararasıdaki asimetric ilişkide gerekse aynı toplumda yaşayan farklı birlikteliklerde somutlaştırmak mümkündür. Pandemi süreci ise bunu en açık ve seçik haliyle gözler önüne sermiştir.

Değer yargılarından arındırılmış bir hukuk anlayışı, toplumsal hayat için düzenleyici bir mekanizma olmaktan öte, denetleyici bir mekanizma işlevi görmektedir. Bu noktada Durkheim'ın din ve ahlak anlayışı güncel sosyolojik sorunların çözümü için bir kapı açmaya imkân tanıyabilir. Onun ilkel toplumlarda yaptığı incelemeler sonrasında ortaya koyduğu ilke olan; 'toplumun varlığı için din ve ahlaktan kaynaklanan temsillere ve ritüellere dolayısıyla kuşatıcı, bütünleştirici bir normatif düzene ihtiyaç vardır' düşüncesi bugün önemli bir ihtiyacı ifade etmektedir. Bu anlamda Durkheim'ın topluma dair duyduğu kaygılar neticesinde ürettiği kuramsal

yaklaşımı, güncel sorunların anlaşılması ve aşılması için çerçeve sunabilmektedir. Fakat Durkheim'ın modern topluma dair iyimser yaklaşımları bugün geçerliliğini yitirmiş durumdadır. İş bölümü ve uzmanlaşmanın üreteceği dayanışma modelinin toplumsal düzen kuracağına dair iyimserliği ne yazık ki gerçekleşmemiş görünmektedir. Bu iyimserlik günümüz sosyal teoride, toplumsal meseleleri küçümseyen ve hafifletiren bir tavır üretebilir.

Günümüz bir arada yaşama problemlerine ilişkin Durkheim'ın sürekli altını çizdiği değer dünyası, her dinden ve kültürden insan için ihtiyaç duyulmaktadır. Aksi takdirde insanoğlu ürettiği teknolojik yeniliklerle; eşitlik, adalet, hakkaniyet, saygı, medeniyet vb. üst değerleri umursamadan kendi kendinin kurdu olmaya devam edecektir. Mestrovic'in (2004) ifadesiyle bütün teknik gelişimini hat safhaya ulaştırmış yeni bir barbarlık türünü ortaya koyacaktır. Bu bağlamda Durkheim'ın teorik yaklaşımını; problem çözmeye imkân sağlayan ve fakat zaman zaman içine düştüğü iyimserlikle toplumsal öngörüü zayıflatan yönleri ile birlikte değerlendirmek gerekmektedir.



Hakem: Dış, Bağımsız.

Teşekkür:

-

Beyanname:

1. Özgünlük Beyanı:

Bu çalışma özgündür.

2. Yazar Katkıları:

Fikir: FK; **Kavramsallaştırma:** FK; **Literatür Taraması:** FK; **Veri Toplama:** -; **Veri İşleme:** -; **Analiz:** -; **Yazma - orijinal taslak:** FK; **Yazma - inceleme ve düzenleme:** FK.

3. Etik Kurul İzni:

Etik Kurul İzni gerekmemektedir.

4. Finansman/Destek:

Bu çalışma herhangi bir finansman ya da destek almamıştır.

5. Çıkar Çatışması Beyanı:

Yazar, herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan etmektedir.



KAYNAKÇA

- ALVER, K. (2010). Emile Durkheim ve kültür sosyolojisi, *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 21, 199-210.
- COSER, A. L. (2011). *Sosyolojik düşüncenin ustaları tarihsel ve toplumsal bağlamlarında fikirler*. De Ki Yayınları.
- DAĞ, A. (2020). *İnsansız dünya transhümanizm*. Ketebe Yayınları.
- DERELİ, M. D. (2020). *Sanala veda: Sosyal medya ve dönüşen dindarlık*. Nobel Yayınları.
- DERELİ, M. D. (2022). Kurgu ile ütopya arasında: Habermas'ın dine yaklaşımında değişim ve post-seküler toplum projesi. *Bilimname*, 47, 303-342.
- DERELİ, M. D. (2023). Sanal olamayacak kadar gerçek: Dindarlığın yeni deneyim sahası olarak sosyal medya. *Dijitalleşme ve Din* içinde. (Ed. İ. Çapcıoğlu-F. Çapcıoğlu), 67-90, Kriter Yayınları.
- DOĞAN, S. (2019). Kant'la birlikte Kant'a karşı: Durkheim'da insan doğası. *Journal of International Social Research*, 12, 707-714. Doi:10.17719/jisr.2019.3861
- DURKHEIM, E. (1915). *The elementary forms of the religious life*. London: George Allen & Unwin.
- DURKHEIM, E. (1984). The problem of religion and the duality of human nature. *Knowledge and Society*, 5, 91-121.
- DURKHEIM, E. (2002). *İntihar*. Cem Yayınevi.
- DURKHEIM, E. (2005). *Dini hayatın ilkel biçimleri*. Ataç Yayınları.
- DURKHEIM, E. (2010). *Sosyolojik yöntemin kuralları*. Dost Kitabevi.
- EKEN, M. (2021). Pandemi sürecinde işlevsel bir araç olarak internet: Görünüş ile gerçeklik arasında etkileşimli yaşam deneyimi. *Rutin ve Hayret Bir İmkan ve İmtihan Olarak Pandemi* içinde. (ed. Faruk Karaarslan, Sedat Doğan), 98-120, Dby Yayınları.
- FOURNIER, M. (2012). *Émile Durkheim: A biography*. Polity Press.
- GÖZAYDIN, İ. ve GÜLSOY, N. Ö. (2011). Durkheim sosyolojisinde dinin tarihsel ve güncel olanakları. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 3(21), 1-15.
- HOBBSAWM, E. J. (2020). *Kısa 20. yüzyıl 1914-1991 aşırılıklar çağı*. Everest Yayınları.
- LEMERT, C. (2011). *Durkheim'in hayaletleri, kültürel mantık ve sosyal şeyler*. Türkiye İş Bankası Yayınları.
-

- LEVI-STRAUSS, C. (2017). *Hepimiz yamyamız*. Metis yayınları.
- MARX, K. (2011). *Ekonomi politiğin eleştirisine katkı*. Sol Yayınları.
- MARX, K. ve ENGELS, F. (1992). *Alman ideolojisi*. Sol Yayınları.
- MESTROVIC, S. G. (2004). *Uygar barbarlık*. Açılım Yayınları.
- MESTROVIÇ, G. S. (2015). *21. yüzyılda Durkheim, Durkheim sosyolojisinin moderniteye ve postmoderniteye uyarlanması*. Nobel Yayınları.
- PICKERING, W. S. F. (1984). *Durkheim's sociology of religion: Themes and theories*. London: Routledge & Kegan Paul.
- TURNER, B. S. (2020). *Sosyoloji sözlüğü*. Pinhan Yayıncılık.
- WEBER, M. (2011). *Protestan ahlakı ve kapitalizmin ruhu*. Bilgesu Yayıncılık.



RETHINKING EMILE DURKHEIM IN THE CONTEXT OF MORALITY AND RELIGION

 Faruk KARAARSLAN^a

Extended Abstract

The examination of religion in academic discourse often revolves around two fundamental dimensions: theological and representational. The theological dimension pertains to the unique theological structures inherent in each religion, encompassing their theoretical principles and beliefs. Conversely, the representational dimension focuses on the practical application of these beliefs in everyday life, shaping individuals' actions and behaviors. Scholars, particularly within sociology, delve into the representational aspect, analyzing concepts like community, religiosity, and secularization, among others, as reflections of religious practices in society. However, it's crucial to note the interplay between the theological and representational dimensions; critiques of one often imply deficiencies in the other. Emile Durkheim's seminal work in sociology, *The Elementary Forms of the Religious Life* (1915) particularly on the role of religion in social order, remains highly influential. His insights continue to be scrutinized within academia, prompting questions about their relevance to contemporary societal challenges. This study aims to explore the intersection between Durkheim's theories and modern sociological issues, recognizing the enduring relevance of his ideas in addressing current societal dilemmas.

A. Religion and Society as the Object of Study of Sociology

Classical sociologists, particularly during the 19th and 20th centuries, emphasized the significance of religion in understanding societal changes, attributing it to paradigmatic shifts. They viewed religion as crucial for comprehending the emergence of modernity and secular values, thus making it a central focus in sociological inquiry. Max Weber, Karl Marx, and Emile Durkheim, among others, analyzed religion alongside societal

^a Assoc. Prof., Necmettin Erbakan University, karaarslanf@gmail.com

transformations. Weber examined the interplay between Christianity and capitalism, Marx viewed religion as a tool for maintaining power structures, while Durkheim emphasized its indispensability for modern society, particularly in terms of morality and social cohesion.

Emile Durkheim's theoretical stance placed religion at the core of social life, arguing for its essential role in societal continuity. Unlike his contemporaries, Durkheim asserted that religion and morality are indispensable phenomena for modern society, advocating for a structural-functional understanding of religion within this context. Born in 1858 in France to a Jewish family, Durkheim made significant contributions to sociology and social sciences. His education in philosophy and sociology laid the foundation for his academic career, during which he established sociology as a university discipline and published numerous influential works until his death in 1917.

Durkheim's theoretical framework was rooted in structural functionalism, which sought to uncover the underlying structures shaping societal phenomena. He viewed society as an organism with interconnected parts, where social norms and values play a crucial role in maintaining social order and cohesion. Durkheim's understanding of society was influenced by biological concepts, particularly the drive for survival. This perspective underscored society's significance as a superior value, rejecting any theological notions of value and emphasizing society's role as the origin of all values.

B. The Social Framework of Religion and Morality in Durkheim

The analysis explores Émile Durkheim's foundational work "The Elementary Forms of Religious Life" as a lens to examine the intricate relationship between religion and society. Through a thorough investigation of primitive religious forms, Durkheim aims to elucidate universal principles governing this relationship, offering insights into the fundamental functions of religion in social life. Central to the discussion is Durkheim's concept of 'collective consciousness,' which posits that religious rituals and symbols reflect shared beliefs and values within a community. Participation in these rituals reaffirms individuals' sense of belonging and reinforces the moral cohesion of the community, aligning with Durkheim's sociological perspective.

The analysis delves into Durkheim's study of totemism as a paradigmatic example of primitive religious forms, illustrating how religious symbols convey social identity and solidarity. By examining totemic rituals, Durkheim's framework illuminates the complex interplay between religion

and society, offering valuable insights into its collective underpinnings. Building on Durkheim's insights, the analysis highlights concerns regarding the societal ramifications of religion, particularly its role in maintaining social order and addressing moral dilemmas. Emphasizing the normative function of religious laws, questions arise regarding the potential implications of diminishing religious influence on established societal norms. In response to these challenges, the analysis suggests the division of labor and professional solidarity as potential mechanisms within modern societies characterized by organic solidarity. Rooted in Durkheimian principles, this approach proposes fostering duty-based morality through professional solidarity to uphold normative order amidst declining religious influence. The reflections underscore the significance of religion and adherence to its norms in addressing contemporary societal challenges related to coexistence. Drawing on Durkheim's insights and integrating additional perspectives, the analysis highlights the potential of religion to contribute to resolving societal issues and maintaining normative structures in modern contexts.

C. Recalling Durkheim for Contemporary Sociological Problems

The contemporary era presents a multitude of sociological challenges due to the discernible impacts of globalization and postmodernism. These phenomena, emerging as dominant paradigms in the 1980s, have given rise to various social problems by challenging established norms and values while simultaneously unifying societies through shared principles and practices.

At the forefront of contemporary challenges lies the COVID-19 pandemic, showcasing the breakdown of norms amidst crises. From the global spread of the virus to vaccine competition and the neglect of vulnerable populations, such as the elderly, the pandemic exposes contradictions within the prevailing paradigm and its impact on societal connections.

Moving beyond the pandemic, contradictions within the contemporary paradigm extend across diverse domains, including social inequalities, ecological issues, and technological challenges. Despite originating from global politics, these issues have far-reaching societal consequences, highlighting a fundamental sociological problem: the struggle for coexistence.

A macroscopic analysis reveals the absence of a coexistence ethos as a central issue in contemporary society. Nations worldwide grapple with questions of identity and immigration, reflecting broader concerns about living alongside

diverse cultures and ethnicities. This underscores a global quest for stability amidst cultural diversity. The challenge of coexistence permeates through various societal layers, extending to sub-sociological groups within communities and families. Examples such as tribal conflicts in Africa, inter-community tensions in Afghanistan, and ongoing civil wars in Syria illustrate the complexity of coexistence issues. Additionally, debates on transhumanism raise further questions about coexisting with emerging technologies.

In navigating these challenges, the insights of sociological pioneers like Durkheim remain pertinent. Durkheim's emphasis on the role of religion and morality in maintaining social cohesion resonates strongly today. As we grapple with issues of migration, social justice, and technological advancement, Durkheim's call for a return to transcendent values offers a compelling path forward. Ultimately, addressing the sociological dilemmas of our time requires a recommitment to shared values and a collective consciousness that transcends narrow self-interest. Whether in the face of pandemics or cultural clashes, fostering a sense of solidarity and moral responsibility is imperative for forging a more cohesive and compassionate society.

Conclusion

The examination of religion within academic discourse encompasses two primary dimensions: theological and representational. Scholars, particularly in sociology, often focus on the representational dimension, analyzing how religious beliefs manifest in societal practices. Emile Durkheim's seminal work, "The Elementary Forms of the Religious Life," remains influential in understanding the intersection of religion and society. His emphasis on the role of religion in maintaining social order prompts questions about its relevance to contemporary challenges.

Classical sociologists like Max Weber, Karl Marx, and Durkheim viewed religion as central to societal dynamics. Durkheim, in particular, argued for the indispensable role of religion in modern society, emphasizing its function in fostering morality and social cohesion. Durkheim's concept of 'collective consciousness' elucidates how religious rituals reinforce shared beliefs and values within communities, contributing to social solidarity. By examining primitive religious forms like totemism, Durkheim's framework offers insights into the complex relationship between religion and society.

Contemporary sociological issues, exacerbated by globalization and postmodernism, highlight the struggle for coexistence in diverse societies.

The COVID-19 pandemic underscores the breakdown of norms and the need for collective responsibility amidst crises.

Addressing these challenges requires a recommitment to shared values and moral responsibility. Drawing on Durkheim's insights, society can navigate contemporary dilemmas by fostering solidarity and upholding transcendent values. In essence, the enduring relevance of Durkheim's ideas underscores the imperative of collective action in forging a cohesive and compassionate society.

Keywords: Sociology of Religion, Emile Durkheim, Religion, Society, Morality.



Peer-review: External, Independent.

Acknowledgements:

-

Declarations:

1. Statement of Originality:

This work is original.

2. Author Contributions:

Concept: FK; **Conceptualization:** FK; **Literature Search:** FK; **Data Collection:** -; **Data Processing:** -; **Analysis:** -; **Writing – original draft:** FK; **Writing – review & editing:** FK.

3. Ethics approval:

Not applicable.

4. Funding/Support:

This work has not received any funding or support.

5. Competing interests:

The author declares no competing interests.

